

בתי עלמין אינם רק מקום מנוחתם האחרונה של הנפטרים, אלא הם גם מוסדות חברתיים תיירי משמעות, המגלמים היבטים מרכזיים בחייהם ובתפיסת עולמם של אלו שמשתמשים בהם. החוברת הכפולה שלפנינו עוסקת בבתי עלמין של קהילות ישראל במזרח, וחוברת נוספת על הנושא הזה תופיע בקרוב.

■ בפתח החוברת שני מאמרים השוואתיים, הכוללים גם חומר ממיגוון אזורי התרבות היהודיים, ואזריהם מאמרים על בתי עלמין בקהילות ובמקומות מסוימים. מאמרו של אבריאל ברילב בוחן את המתח בין מרכזיות לשוליות של בית הקברות בתרבות היהודית, ומציג את תפקידו התרבותיים לפי שמונה דגמים: א – שכוונה; ב – שער או פתח; ג – מרכז תקשורת; ד – במה; ה – תפאורה; ו – מקלט; ז – מלכודת; ח – מרכז זהות. ד"ר ברילב מלמד במחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות באוניברסיטה הפתוחה, ועורך את 'פעמים' – רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח.

■ יהודים, נוצרים ומוסלמים בימי הביניים ייחסו חשיבות גדולה לקברים בכלל ולקברי קדושים בפרט. מאמרו של אפרים שהם־שטיינר בוחן את התופעה של פנייה למתים בעיתות מצוקה בבקשת סיוע ועזרה. המחבר מציג את התפיסות היהודיות על רקע התרבויות שהיהודים חיו בהן, ודן בהשקפות על כוחם של קברי קדושים, בעלייה לרגל לקברים כאלה, ובהסברים של התועלת שבהשתטחות עליהם באשכנז ובספרד. המחבר עומד על ההבדל ביחסם של יהודים במזרח ובמערב לבית הקברות כאל מקום קדוש, סוקר את העיסוק בעלייה לקברים במסגרת הפולמוס היהודי עם הנצרות, ודן בערוץ יהודי נוסף למגע עם העולם העליון, והוא הפנייה לגוססים. ד"ר שהם־שטיינר הוא עמית מחקר על שם סטאר במרכז ללימודי היהדות באוניברסיטת הרוורד.

■ במסגרת משלחת של מכון בן־צבי בשנים 2000-2002 ערכו דוד עמית ומיכאל סטון, בעזרת עמיתים, מחקר מקיף של בית קברות יהודי מן המאות הי"ג-הי"ד, שנתגלה ליד הכפר ארגיס שבדרום ארמניה, ובמאמרם הם מציגים את ממצאיהם. במקום נתגלו כשישים וחמש מצבות (כשליש מהן בשימוש משני, מחוץ לתחומי בית הקברות), אך רק על תשע מהן נמצאו כתובות, רובן בעברית ומיעוטן בארמית. מספר מצבות נושאות עיטורים הדומים לעיטורי מצבות ארמניות־נוצריות בנות אותה תקופה. התאריכים על המצבות (כולם לפי מניין השטרות) הם מתקופה של שמונים שנה, משנת 1266 עד שנת 1346. באותה עת פרחו ארגיס ושגשגה, כלכלית ותרבותית, בחסות השלטון המונגולי. קרוב לוודאי שעל רקע זה התבססה במקום הקהילה היהודית, שמוצאה כנראה מאיראן. ד"ר עמית הוא חוקר ברשות העתיקות ומלמד במכון שכטר למדעי היהדות. פרופ' סטון מלמד בחוג ללימודים יהודיים, איראניים וארמניים באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ במאמרו של דוד מלכיאל מתפרסמים לראשונה שלושים שירי מצבות מקהילות איטליה במאות ה"ז והי"ז, על סמך כתב יד הנמצא בספריית האוניברסיטה בלייפציג. בתחילת המאמר מתואר מבצע איסוף השירים מבתי הקברות היהודיים, שנערך בשנת 1682, שנטלו בו חלק יוהן כריסטוף וגנזייל, הבראיסט גוצרי גרמני, אנטוניו מליאבקי, מגדולי האינטלקטואלים של אירופה דאז, וברנרדינו רמזיני, פרופסור לרפואה באוניברסיטת פדובה.

ד"ר מלכיאל מלמד בחוג לתולדות ישראל באוניברסיטת בראילן.

■ יעל הוז מציגה במאמרה טיפוס מיוחד של לוחיות זיכרון שנוצרו בקהילות קטנות בצפון איטליה במאות הי"ח והי"ט. הלוחיות עשויות ברובן מקלף וקו המיתאר שלהן גזור בצורות שונות. הן שימשו את חברי החברות לגמילות חסדים שפעלו בבתי הכנסת למען עילוי נשמות הנפטרים במשך שנת האבל הראשונה. עיקר המאמר מוקדש לדיון בדיגמי הלוחיות ובכתובות המכסות אותן ולזיהוי מקורותיהם.

יעל הוז היא חוקרת של אמנות מגזרות הנייר בעולם.

■ מאמרו של ירון בן-נאה עוסק בבית הקברות של יהודי קהיר העות'מאנית ובחברות הקבורה שפעלו בה במאות הי"ז והי"ח. הוא כולל העתקה של כ"י סנקט פטרסבורג, שבו מופיעים נוסחים של למעלה ממאה ועשרים כתובות קבורה, שהן מקור היסטורי נדיר ורב ערך. לרשימת המצבות מצורף מפתח שמות.

ד"ר בן-נאה מלמד בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים, והוא עמית מחקר במרכז סכוליון, המכון למדעי היהדות על שם מנדל, באוניברסיטה זו.

■ גולדה אחיעזר ואליה דבורקין מפרסמים לראשונה כתובות מצבות מהמאות ה"ז-הכ', מבתי העלמין הקראיים בליטא, מן הערים טרוקי ונובומיסטו. המחברים דנים ברקע ההיסטורי של צמיחת היישובים הקראיים בליטא, וברקע התרבותי של התפתחות הקהילות הקראיות. המאמר עוסק גם במנהגי הקבורה של הקראים, ומעלה סוגיות וקושיות בחקר האפיגרפיה היהודית בליטא.

גולדה אחיעזר היא תלמידת מחקר בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים, חוקרת במכון בן-צבי ומלמדת בבית הספר לתלמידים מחו"ל על שם רוטברג באוניברסיטה העברית. אליה דבורקין הוא תלמיד מחקר בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית ומרכז תוכניות הלימודים במרכז צ"ייס באוניברסיטה הזו.

■ דן ד"י שפירא סוקר את השיטות שהשתמש בהן הקראי אברהם פירקוביץ, אספן כתבי יד ומנהיג קהילתי, כדי לשחזר את המורשת ההיסטורית של הקראים במזרח אירופה, שחיו בתנאים מפלים באימפריה הרוסית בתקופת הצאר ניקולאי הראשון. כדי להדגים בפני השלטונות הרוסיים את קדמותה של ההתיישבות הקראית בדרום רוסיה, המציא

פירקוביץ עדויות היסטוריות לכאורה, וכמו כן סיפק מידע על מנהיגים מומצאים מן העבר. המאמר מתמקד ב"תעודות מג'ליס ודרבנד" שפירקוביץ זייף, ובעיבודים שלו למצבות שונות, שאותן ייחס לר' יצחק סנגרי, למשפחת ירושלמי ולסינאן ביי; לאישים אלה, לטענת פירקוביץ, היה תפקיד מרכזי במורשת הקראית.

ד"ר שפירא מלמד במחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות וב"פרויקט רוסיה" באוניברסיטה הפתוחה, ובמחלקה להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת בראילן.

■ בית הקברות היהודי של סלונקי היה אחד האתרים העיקריים ששיקף את הנוכחות היהודית בנוף העירוני של העיר, עד להחרבתו במהלך מלחמת העולם השנייה. איל ג'יניאו בוחן את מעמדו של בית הקברות במאה הי"ח, בתקופה שבה עדיין היתה תחומה בין חומותיה. באמצעות ניתוח תעודה העוסקת בהרחבת בית הקברות היהודי, שנרשמה בידי בית הדין השרעי של העיר, המחבר דן בגבולות הבין-עדתיים בעיר ובערעור על תקפותם.

ד"ר ג'יניאו מלמד בחוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ בית הקברות היהודי בהונג קונג הוא הקדום, השלם והמשומר ביותר במזרח אסיה. מבנה המצבות, והכתובות שעליהן, מתעדים את האופי הקוסמופוליטי והמגוון של הקהילה היהודית בהונג קונג. מאמרם של איירין איבר ואדריאן סיה מתאר את בית הקברות, ומדגיש גם את חשיבותו להיסטוריה הסינית-היהודית של מספר אישים שמצאו בו את מנוחתם האחרונה. המאמר מצביע גם על הצורך במחקר בנוגע לסגנון הכתובות, לתורטום, לסתמים, ולעיצוב המצבות השונות של עדות ישראל.

פרופ' איירין איבר היא מופקדת הקתדרה על שם לואיס פריברג בלימודי מזרח אסיה באוניברסיטה העברית בירושלים. פרופ' אדריאן סיה מלמד לימודים גרמניים באוניברסיטת מקגיל במונטריאול, קנדה, והוא פרופסור כבוד ללימודים סיניים באוניברסיטת הונג קונג.

עוד בחוברת דברי זיכרון שכתב פרופ' משה בראשר, נשיא האקדמיה ללשון העברית, על המנוח פרופ' חיים זעפרני, וסיקורות. בגלל גודלה של החוברת הכפולה אין בה ביקורות ספרים, והן יופיעו כסדרן בחוברת הבאה.